

Пелипась М.І.

УДК 811.161.1/161.2'246.2(477)

**ПИТАННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ ТА МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У КРАЇНІ
В ОЦІНКАХ І ДІЯЛЬНОСТІ М. РИЛЬСЬКОГО**

М. Рильський приділяв велику увагу проблемам повнокровного функціонування української мови в різних сферах суспільного життя, починаючи від її використання та її викладання в школі. Повнота суспільного використання української мови не тільки в теперішній час, але й протягом кількох останніх століть, як відомо, перебуває в прямій залежності від стану українсько-російської двомовності на території України, коли національна мова корінного народу країни невпинно витіснялася з активного життя суспільства. Як письменник, науковець і громадський діяч, М. Рильський неодноразово звертався до цієї проблематики, ініціював обговорення різних аспектів українсько-російських мовних контактів та співіснування й конкуренції української і російської мов у житті українського соціуму – не тільки у зв'язку з питаннями двомовної лексикографії та перекладознавства, не тільки у зв'язку з питаннями культури української мови, а й у загальному розрізі історії української мови та в сучасних соціолінгвістичних аспектах.

Так, у листопаді 1958 року були оприлюднені відомі тези ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні”, у статті 19 яких, зокрема, говорилося, що у зв'язку з „великим перевантаженням дітей” у школах національних республік, коли вони змушені вивчати три мови – рідну, російську і одну з іноземних, слід „надати право батькам вирішувати, в школу з якою мовою навчання віддати своїх дітей”, „надати батькам право вирішувати, яку мову в обов'язковому порядку вивчатиме дитина”, що „така постановка питання ... буде найбільш демократичною, усуне будь-яке адміністрування в цій важливій справі і дасть змогу ліквідувати надмірне перевантаження школярів вивченням мов” [цит. за: 10, с. 255]. У ході обговорення цих тез, коли в засобах масової інформації висловлювалася в основному їх палка підтримка, але, наприклад, на черговій сесії Верховної ради СРСР 22-25 грудня 1958 р. представники Білорусії, України, Молдавії, трьох прибалтійських і трьох закавказьких союзних республік, Киргизії виступили проти положення тез і обстоювали обов'язковість вивчення в національних школах місцевої мови [9, с. 102], у газеті „Правда” від 22 грудня зі статтею „В ім'я людини” виступили також М. Рильський і М. Бажан з протестом проти цього положення тез, хоча й змушені були, відповідно до тодішньої панівної ідеології, підтримати обов'язковість вивчення в національних школах і російської мови: „...єдино правильним вирішенням питання про вивчення мов у середній школі є рішення (якщо говорити, зокрема, про школи Української РСР) про обов'язкове і рівноправне вивчення і української, і російської мов у всіх школах УРСР. Таке рішення відповідало б принципам ленінської національної політики. Отже, буде і по-справжньому демократичним. Постанова роботи шкіл УРСР в цьому відношенні не потребує, на нашу думку, перегляду”; „Багаторічна практика нашої школи показує, що побоювання, ніби викладання двох мов – мови української і мови російської – буде для учнів обтяжливим, – побоювання безпідставне” [цит. за: 7]. Проте ці протести не подіяли, і 17 квітня 1959 року сесія Верховної ради УРСР ухвалила закон „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР”, де було зазначено: „В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків...” [цит. за: 9, с. 103].

Практика шкільного навчання в Україні засвідчувала численні приклади нехтування української мови і в тих школах, які мали статус навчальних закладів з українською мовою викладання. Письменник у своїх усних виступах, у листах – відповідях на занепокоєні звернення до нього тих, кому не байдужа була доля рідної мови, і в своїй діяльності як депутата Верховної ради СРСР висловлював протест проти такого стану справ – наприклад, у депутатському запиті від 21 січня 1963 року міністрові освіти УРСР А. Г. Бондар: „До мене звернулася група батьків, діти яких навчаються в Київській школі № 127 (Дарниця). Вони висловлюють цілком зрозуміле занепокоєння, що в цій українській школі діти чують українську мову лише на уроках. На перервах і в розмовах з учнями поза уроками вчителі говорять з ними російською мовою. До речі, тривожні сигнали з цього приводу надходять до мене і з інших міст республіки, зокрема з Донбасу. ... Отже, якщо батьки учнів Дарницької школи № 127 виявили бажання навчати своїх дітей українською мовою, то вони напевне хочуть, щоб їхні діти вивчали шкільні предмети саме цією мовою, щоб вчителі не лише на уроках, а й у позакласний та позашкільний час вчили своїх вихованців говорити хорошою літературною мовою” [12, т. 20, с. 381].

Ще один не менш яскравий і показовий факт активного втручання М. Рильського на захист прав української мови перед загрозою її подальшого витіснення російською мовою – його письмове звернення у 1939 році (не забуваймо, що це був період сталінських репресій, коли ярлик „українського буржуазного націоналіста” з усіма подальшими трагічними наслідками не тільки для свободи, а й для самого життя людини навішували й просто так – без будь-якої конкретної причини), коли він працював завідувачем літературної частини Київського театру опери та балету, до тодішнього першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрушова у зв'язку з очікуваним переведенням частини оперного репертуару на російську мову. З огляду на важливість цього листа для якнайповнішого розкриття участі М. Рильського в обороні прав української мови наводимо його повністю (переклад з російської мови наш. – М. П.): „Пишу Вам у справі, яку вважаю дуже важливою. Даруйте, що відбираю у Вас час, але маю за необхідне звернутися саме до Вас.

До мене дійшли чутки, нібито в Київському оперному театрі деякі російські опери ставитимуться російською мовою. Я вважаю це недоцільним ось з яких міркувань:

1) „Двомовність” театру поведе до зниження культури української мови, яка й так стоїть у театрі на далеко не бажаному рівні, чому є багато причин і з чим боротися дуже важко.

2) Ця ж „двомовність” не зможе не відбитися і на якості російської мови передбачуваних спектаклів, і якщо сьогодні ми, слухачі, не раз червоніємо від того, як артисти наші вимовляють слова мовою Шевченка, то завтра нам доведеться червоніти за те, як вони вимовляють слова мовою Пушкіна.

3) З-поміж артистів (і публіки) є й понині люди, які трактують українську мову як якусь „нижчу”, „напівкультурну”, не придатну для вираження тонких почуттів і глибоких думок мову. Це трактування переносить нас (хоча в тому, можливо, і не винні ці люди, які міркують „в простоті душевної”) в часи Піхнів і Савенків, у ті далекі дні, коли навіть деякі „свідомі” й „щирі” українці висміювали Старицького за „зухвальство” перекладати на нашу мову „Гамлет”, у ті дні, коли навіть Костомаров проповідував (чим суперечив власній літературній практиці), що „малоросійська” література має бути літературою „для домашнього вжитку” і подібне. Мені уявляється очевидним, що ставити спектаклі у столичному українському театрі російською мовою – це значить лити воду на млин представників вищезгаданого погляду на нашу мову.

4) Процвітання національних культур – одне із завоювань Жовтня, один з найпрекрасніших плодів лєнінської національної політики. Постановка російських та іноземних опер українською мовою – один із доказів цілковитої зрілості цієї мови. І в той же час, коли центральні газети з радістю відзначають появу на киргизькій сцені російської опери в киргизькому перекладі, – чи варто відмовлятися від завоювань радянського українського оперного мистецтва, яке налічує в цьому році двадцять років існування, – від завоювань, про які лише могли мріяти найкращі люди дореволюційного часу?

5) У Києві багато російського населення, але, спілкуючись з українцями, воно тією чи тією мірою знає й українську мову – і в кожному разі розуміє спів цієї мовою. Принагідно сказати, в Києві недавно був московський журналіст, який зовсім не знає української мови. Прослухавши в нашому театрі „Євгенія Онегіна”, він сказав: це звучить так, що я відчуваю Пушкіна.

6) Вам, Микито Сергійовичу, більше, ніж будь-кому, відомо, що за рубезем нашої країни є багато людей, які загалом ставляться до нас приязно, але яких часто неправильно інформують і орієнтують наші явні й таємні вороги. Факт відмови в театрі столиці України від українських спектаклів для заміни їх російськими міг би дати привід для нових вигадок та інсинуацій наших ворогів, для ще більшої дезорієнтації наших малопоінформованих доброзичливців, зокрема – українців Америки та інших країн.

Такі ті думки, що виникли в мене з приводу чуток про постановки російських опер російською мовою в Київському оперному театрі. Я вважав за необхідне довести їх до Вашого відома. Ні на хвилину не сумніваюся в тому, що Ви, Микито Сергійовичу, не побачите в моєму листі ні неповаги до культури російського народу, ні національної обмеженості – вся моя робота в літературі, гадаю, суперечила б такому тяжкому звинуваченню” [12, т. 19, с. 178-180].

Як відзначає в цьому зв’язку І. Ільєнко, „тут слід віддати належне М. С. Хрущову: звернення М. Рильського знайшло розуміння й підтримку” [7], хоча пізніше, як відомо, те, проти чого так активно виступав письменник, все-таки відбулося. Письменник до останніх своїх днів виступав проти „двомовного” режиму діяльності оперних театрів в Україні (див., зокрема, його полемічний лист до одного з читачів [12, т. 18, с. 615-617]).

Письменник рішуче відкидав твердження, досить звичайні в радянський час, що, оскільки російська мова й так зрозуміла для носіїв української мови, літературні, музичні і т. ін. твори, створені російською мовою, не потребують, мов, перекладу і мають виконуватися (читатися, демонструватися) в Україні мовою оригіналу. Так, відповідаючи вже названому читачеві на те, що лібрето російських опер не варто перекладати на українську мову: „Для чого це зроблено? Хіба українські слухачі не знають російської мови? Чи оперні співаки не вміють співати на російській мові?”, М. Рильський пише: „Чому ж би... національна українська опера мала бути, як Ви це явно пропонуєте, двомовною – і російською, і українською. Чи не було б це водою на млин заперечувачів української мови, тих, що устами царського міністра Валуєва проголосили: „Никакого особого малоросийского языка не было, нет и быть не может”? ... Ви несхвально пишете про „нав’язування української мови в перекладах загальноновизнаних творів”. Ох, краще б не вживати тут слова „нав’язування”. Португалець чи француз ніколи не скаже, що йому „нав’язують” його рідну мову!” [12, т. 18, с. 16-17].

Неабиякої громадянської мужності від поета потребував і такий факт, як його виступ у пресі того ж 1939 року з обстоюванням вільного розвитку української літературної мови (як відгук на статтю Ю. Яновського, спрямовану проти збіднення літературної мови внаслідок численних редакторських перестраховальних втручань, коли усувалися слова, звороги та конструкції, які не мали відповідників у російській мові [17, с. 204-206]): „...система декретування, заборон і обмежень, система адміністрування ніяк не може бути корисна для розвитку язикової культури” [12, т. 16, с. 348-349], зауважуючи, зокрема: „Усе спільне в мовах двох споріднених кров’ю і духовно народів – російського і українського – хай і зостається спільним обом на пожиток. Але виганяти, забороняти те чи інше уже вкорінене в живій народній гущі слово тільки тому, що воно „полонізм”, – навряд чи доцільно” [12, т. 16, с. 348].

Говорячи про ставлення М. Рильського до російської мови і російської культури, літератури, до їхнього впливу на українську мову й культуру, слід мати на увазі, що він ніколи не відкидав того позитивного, плідного, що вони справді дали для України (див., зокрема, його відгук „Про дисертацію Г. М. Гнатюк „Російсько-українські мовні зв’язки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст.” [12, т. 16, с. 442-444],

статтю „У братерській співдружності” [12, т. 16, с. 391-406], перший варіант якої мав назву „Мовні зв'язки українського і російського народів і співдружність братніх народів у творенні соціалістичної змістом і національної формою культури”, 1953 р.; звідси, зокрема, й активна діяльність письменника на ниві перекладів з російської мови та в створенні перекладних російсько-українських словників), що він високо оцінював „те активно прихильне ставлення до українського народу, української мови, української культури, яке послідовно виявляли російські ... демократи XIX ст. – Герцен, Чернишевський, Добролюбов” [12, т. 16, с. 393]. У вже згадуваній статті „Друзям-учителям” він відзначав: „Ми добре знаємо, що російська мова – це не тільки мова росіян, але й потужне знаряддя культурного єднання всіх народів нашої Вітчизни” [12, т. 18, с. 101]. Водночас, натрапляючи, з одного боку, на невиправдано завищені оцінки „ленінської національно-мовної політики” на зразок: „...тільки за радянських часів українська мова набула повного розмаху і широчини, охоплюючи всі ділянки людського життя, людської діяльності і людської мислі. Цим завдячує вона послідовній ленінській національній політиці, якої додержуються Радянський уряд і Комуністична партія Радянського Союзу” [12, т. 16, с. 461; пор. також с. 449], а з другого боку, на різку критику тенденцій до „штучного відриву української мови від братньої російської мови” [12, т. 16, с. 370], критику С. Смалю-Стоцького, І. Огієнка „та інших подібних”, які „абсолютно без усяких наукових обґрунтувань, керовані звирячим націоналізмом, доводили „відрубність української мови” [12, т. 16, с. 393], не можна не розуміти, що письменник, живучи й працюючи в тогочасних конкретних умовах радянської дійсності, уже зазнавши репресій на початку 30-х років і політичних цькувань наприкінці 40-х років, був змушений писати саме так, а не інакше під тиском тодішньої адміністративної системи та комуністичної ідеології. Адже, тоді можна було сміливо говорити про жорстокі утиски й усілякі обмеження щодо української мови тільки з боку царського режиму, який відверто, неприкрито впливав на право українців користуватися своєю рідною мовою в різних сферах життя, за винятком побутової: „Царський уряд, як відомо, „заборонив” був українську мову, літературу, культуру. Валуєвське „вето” було накладене на все українське: саме слово „Україна” було заборонене. Щоб обійти царські укази, доводилось пісню „Дощик, дощик капає дрібненько” співати в концертах французькою мовою. Кризь ігольне ушко царської цензури не могла пролізти навіть „Казка про рибака та рибку” в українському перекладі” [12, т. 16, с. 217]. У вірші 1959 року „Рідна мова” – безперечно, програмному для позиції М. Рильського як українського письменника та українського мовознавця – поет протиставляє гірке, трагічне минуле рідної мови в добу царизму і її нібито світле сьогодення в колі „братніх мов”:

Цареві блазні і кати,
Раби на розум і на вдачу,
В ярмо хотіли запрягти
Її, як дух степів, гарячу,
І осліпити, й повести
На чорні торжища незрячу.
Хотіли вирвати язик,
Хотіли ноги поламати,
Топтали під шалений крик,
В'язнили, кидали за ґрати,
Зробить калікою з калік
Тебе хотіли, рідна мати.
І ти порубана була,
Як Федір у степу безрідний,
І волочила два крила
Під царських маршів грюкіт мідний, –
Але свій дух велично-гідний,
Як житне зерно, берегла.
І цвіт весняний – літній овоч
На дереві життя давав,
І Пушкінові Максимович
Пісні вкраїнські позичав,
І де сміявся Іван Петрович, –
Тарас Григорович повстав. (...)
...Свободу всім земним язикам
Безсмертний Ленін повістив. (...)
Мужай, прекрасна наша мова,
Серед прекрасних братніх мов,
Живи, народу віще слово,
Над прахом царських королев,
Цвіти над нами веселково,
Як мир, як щастя, як любов! [12, т. 4, с. 219-220].

М. Рильський не поділяв схвального ставлення деяких мовознавців радянського періоду до проблеми літературної („письменницької”) українсько-російської двомовності (див. про це явище в українській і ширше – в літературі народів СРСР, з наведенням різних його оцінок [16, с. 50] – до того, що деякі класики української літератури, зокрема Г. Квітка-Основ'яненко та Т. Шевченко, писали свої твори й російською мовою, і пояснював цей факт не як свідоме бажання цих письменників, а як їх вимушений акт, зумовлений

як утисками з боку тодішнього режиму, так і тогочасним рівнем загального розвитку української літератури та літературної мови. Щодо приписування цими мовознавцями обом названим письменникам „двох рідних мов” – української і російської, то М. Рильський стримано зауважує: „...„двомовність” однієї людини, однакова рідність для неї двох мов – річ дуже делікатна, чи що. Не буду вступати в суперечку з прихильниками теорії двомовності взагалі, але зауважу, що навряд чи хто назве двомовним – Пушкіна...” [12, т. 16, с. 459]; „Справа (щодо „двомовності” Т. Шевченка. – М. П.) стояла, я сказав би, зовсім не так ідилічно, як це малює І. К. Білодід” [12, т. 16, с. 483; пор. також: т. 12, с. 16]. Так само письменник не схвалював „двомовності” у виконавстві оперних співаків: „...двомовність у співі (сьогодні – по-українськи, завтра – по-російськи) не може не позначитися на виконанні оперних артистів” [12, т. 18, с. 616].

Характеризуючи контакти української мови з сусідніми російською та польською мовами, М. Рильський підкреслював взаємність міжмовних впливів, наголошував на тому, що й українські мовні елементи (нехай і не в такій кількості, як елементи російської та польської мов у структурі української мови) були запозичені цими мовами [12, див., зокрема: т. 16, с. 442, 454]. Особливо значна кількість українізмів наявна, як зауважує письменник, у творчості російських письменників – вихідців з України, як М. Гоголь, В. Короленко, В. Катаєв та ін., та тих, хто взагалі писав про Україну й ширше – про південь Європейської частини Російської Федерації, де також, як відомо, проживають великі масиви етнічних українців (О. Пушкін, М. Лесков, О. Серафимович, О. Фадеев, М. Шолохов та ін.). М. Рильський, зокрема, відзначає: „Цілком природно, що в творах Гоголя і Короленка ми раз у раз бачимо елементи української лексики, українського синтаксису, української фразеології”; „Такі слова, як баштан, млин, ночви і т.д., міцно ввійшли в мовну практику Лескова. Нема нічого дивного, що зустрічаємо ми українізми – свідомі, звичайно, і художньо цілеспрямовані – в „Полтаві” Пушкіна чи в його „Гусарі”; „Багато українських слів, висловів і зворотів прийшло в російську літературну і розмовну мову, прийшло в російську літературу після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це зрозуміло. Не буду наводити прикладів, пошлюсь тільки на „Железний потік” Серафимовича, на „Молодую гвардію” Фадеева, де, правда, українська мова – не завжди чиста – звучить в устах персонажів, на творчість Треньова, Шолохова, Катаєва, Бабаєвського, де українські елементи виразно відчуються і в авторському тексті”, резюмуючи: „Отже, в розвиток великої, могутньої, правдивої і вільної, за натхненним визначенням Тургенева, російської мови принесла свою пайку і мова українська, мова-сестра” [12, т. 16, с. 399-400]. Разом з тим письменник указував на неприпустимість „калічення української мови”, яку дозволяли собі деякі російські письменники, як-от: О. Фадеев у „Молодой гвардии”, М. Горький („Ярмарка в Голтве”), О. Серафимович у „Железном потоке”. У той же час інший відомий письменник Лев Толстой, на думку вченого, може бути „зразком письменницької сумлінності”, бо для того, щоб увести в одне зі своїх оповідань українські речення, він спеціально радився зі знайомими українцями [12, т. 14, с. 109].

М. Рильський постійно виступав проти засилля перестраховальних втручань як в оригінальну, так і в перекладацьку творчість письменників радянського часу з боку „літературних редакторів”. Учений саме їх здебільшого подавав як винуватців сухості й „причісування” мови художніх та публіцистичних творів, хоча ми розуміємо, як, безперечно, розумів і сам поет, не маючи можливості прямо сказати, що ця категорія працівників була лише виконавцем відповідних ідеологічних настанов у державі, знярядям у руках тогочасного політичного режиму [12, див., наприклад: т. 16, с. 288-289, 364, 379-380, 416 та ін.]. Такі виступи письменника були протестом не тільки проти власне інституту літературного редагування, який у часи панування тоталітарного режиму не міг не бути догматичним і перестраховальним (пор., наприклад, у спогадах одного з письменників: „– Не підкоряйтеся штампувальникам, – казав Максим Тадейович, – вони ладні підстригти, засушити мову. Вони бояться всього – оригінальних слів, повторів, свіжих образів” [15, с. 328]; див. також такого роду висловлювання Максима Тадейовича в матеріалах першого розділу дисертації), а й проти інституту політичної цензури в СРСР з її списками „заборонених” слів та „небажаних” авторів. Він писав, зокрема: „Наші надто ретельні законодавці мови, наші літредактори, які мають спеціальні списки „заборонених” слів (не думайте, що йдеться про якісь непристойні слова) і бояться, як чорт ладану, синоніміки (кожній речі, кожному явищу, на їх гадку, може відповідати тільки одно слово), бояться відтінків, шукань і дерзань, сміливого розсування мовних меж, – недобру роблять справу! ... Багате життя повинна відбивати багата мова...” [12, т. 18, с. 479]. Констатуючи, наприклад, що „думаю, минули часи і вивішування по редакціях списків „заборонених”, „націоналістичних” слів” [12, т. 16, с. 364], письменник, звичайно ж, тільки видавав бажане за дійсне. З гіркою іронією поет на зборах київських письменників у страшному 1937 році навів один приклад із практики свого спілкування з редакторами: „Мушу підкреслити одну негативну рису наших критиків і редакторів – це зайва причіпливість, це бажання будь-що-будь вбачати в письменникові неспійманого злочинця. У мене є в давньому вірші такий рядок: я прощаюся з дівчиною, показую рукою на краєвид і кажу: “Тей, поля жовтіють і синіє небо!”. Скільки людей редагували мою книжку...! І не один редактор зазначив це сполучення кольорів – жовтий і синій. Жовто-блакитний прапор! Я запевняю всіх редакторів світу, що восени у нас на Україні поля бувають жовті, а небо синє” [12, т. 13, с. 49-50].

М. Рильський постійно підкреслював значення рідної мови в духовному житті людини і суспільства в цілому, характеризуючи мову як „життя духовного основу”, як зброю („ясну зброю”), як „народу скарб”. У своїх поетичних оригінальних і перекладних творах та в наукових і публіцистичних працях письменник відзначав як один з найбільших подвигів українського народу те, що в трагічних обставинах своєї історії він зумів зберегти й розвинути свою мову. М. Рильський відкидав саму можливість того, що український народ

і його мова, як і інші „слов'янські ріки”, коли-небудь зіллються й розчиняться в „руськiм морі” (з його перекладу вірша словацького поета П. Орсага, спрямованого проти відомого прогнозування О. Пушкіна).

М. Рильський, слідом за О. Потебнею, наголошував на тому, що діти мають навчатися саме рідною мовою, і підкреслював, що вчитель тільки тоді зуміє прищепити учням любов до рідної мови, коли сам любить її.

Письменник приділяв велику увагу проблемам повнокровного функціонування української мови в різних сферах суспільного життя. Як науковець і громадський діяч, він неодноразово звертався до проблеми українсько-російської двомовності на території України, коли мова корінного народу країни невинно витіснялася з активного життя суспільства. Так, він виступив з протестом проти відомого рішення ЦК КПРС 1958 р. про обмеження викладання в національних республіках рідної мови народів та надання права батькам вибирати, в школу з якою мовою навчання віддавати дитину. Він протестував проти введення режиму українсько-російської двомовності в діяльність оперних театрів республіки, не боячись звертатися з цим до найвищих інстанцій і в грізні часи сталінських репресій.

Говорячи про ставлення М. Рильського до російської мови і російської культури, літератури, до їхнього впливу на українську мову й культуру, слід мати на увазі, що він ніколи не відкидав того позитивного, плідного, що вони справді дали для України. Однак він не поділяв, наприклад, схвального ставлення деяких мовознавців радянського періоду до проблеми літературної („письменницької”) українсько-російської двомовності, до того, що деякі класики української літератури, зокрема Г. Квітка-Основ'яненко та Т. Шевченко, писали свої твори й російською мовою, і пояснював цей факт не як свідоме бажання цих письменників, а як їх вимушений акт.

М. Рильський постійно виступав проти засилля перестраховальницьких втручань як в оригінальну, так і в перекладацьку творчість письменників радянського часу з боку „літературних редакторів”. Учений саме їх здебільшого подавав як винуватців сухості й „причісування” мови художніх та публіцистичних творів, хоча ми розуміємо, як, безперечно, розумів і сам поет, не маючи можливості прямо сказати, що ця категорія працівників була лише виконавцем відповідних ідеологічних настанов у державі, знарядям у руках тогочасного політичного режиму.

Джерела та література:

1. Білецький О. Творчість Максима Рильського : зібрання праць : у 5 т. / О. Білецький. – К. : Наукова думка, 1966. – Т. 3. – С. 163-204.
2. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов : вибрані праці : в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – С. 321-470.
3. Булаховський Л. А. Максим Рильський – поет-патріот : вибрані праці : в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 2. – С. 594-600.
4. Вервес Г. Д. Максим Рильський в колі слов'янських поетів : монографія / Г. Д. Вервес. – К. : Наукова думка, 1972. – 311 с.
5. Грушевський М. Про українську мову і українську школу : зб. статей / М. Грушевський. – К. : Веселка, 1913. – 48 с.
6. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? : монографія / І. Дзюба. – К. : Видавничий дім „КМ Академія”, 1998. – 275 с.
7. Ільєнко І. Життя духовного основа / І. Ільєнко // Літературна Україна. – 1988. – 27 жовтня. – С. 5.
8. Ільєнко І. Лаштуючись в далекий шлях (Максим Рильський у слідчих справах ДПУ – НКВС) / І. Ільєнко // У жорнах репресій : оповіді про українських письменників (за архівами ДПУ – НКВС). – К. : Веселка, 1995. – С. 59-121.
9. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови) / В. Кубайчук. – К. : „К. І. С.”, 2004. – 168 с.
10. Лизанчук В. Навічно кайдани кували (факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні) / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 416 с.
11. Неборячок Ф. М. О. С. Пушкін українською мовою : монографія / Ф. М. Неборячок. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 206 с.
12. Рильський М. Зібрання творів : у 9 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983 – 1990.
13. Статєєва В. І. Українські письменники дожовтневого періоду про мову / В. І. Статєєва // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 11. – С. 35-39.
14. Статєєва В. І. Світоглядно-мовна концепція українських письменників кінця XIX – початку XX ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / В. І. Статєєва. – Ужгород, 1998. – 44 с.
15. Хижняк А. Живий між нами : незабутній Максим Рильський / А. Хижняк. – К. : Дніпро, 1968. – С. 321-331.
16. Черторизька Т. К. Білінгвізм письменника / Т. К. Черторизька, С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 50.
17. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941) : Стан і статус : монографія / Ю. Шевельов. – [Б. м.] : Сучасність, 1987. – 295 с.